

УДК 904 (0.028.3)(477) (091)

ПРИХОДЬКО Сергій,
аспірант кафедри історії України Ніжинського
державного університету імені Миколи Гоголя
(м. Ніжин, Україна)
prihod-06@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-5895-4362>

КИРИЛЕНКО Сергій,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
історії України Ніжинського державного
університету імені Миколи Гоголя
(м. Ніжин, Україна)
serkirile@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4427-6979>

ПОШКОДЖЕННЯ ОБ'ЄКТІВ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ УКРАЇНИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті проведено комплексне наукове дослідження стану правової охорони археологічної спадщини України в історичній ретроспективі та на сучасному етапі, зокрема в умовах викликів повномасштабної збройної агресії Російської Федерації. Актуальність теми зумовлена критичним станом збереження невідновлюваних археологічних ресурсів України. Попри значний історичний досвід формування археологічної науки сучасна система захисту цих об'єктів демонструє серйозні прогалини.

В основній частині роботи представлено детальний огляд становлення археологічної науки на теренах України, починаючи від ініціатив Петра Могили та перших систематичних розкопок античних міст Причорномор'я у XVIII–XIX ст. Автори аналізують кількісні показники археологічної спадщини, зазначаючи, що майже половина об'єктів нерухомої культурної спадщини

України є саме пам'ятками археології, значна частина яких досі залишається недослідженою або перебуває у статусі щойно виявлених.

На основі опрацювання матеріалів Єдиного державного реєстру судових рішень авторами досліджено правопорушників за типологічними категоріями: «чорні копачі», «аграрії» та «шукачі металу». Через розгляд конкретних судових вироків (зокрема у Кіровоградській, Черкаській областях та АР Крим) виявлено серйозні системні проблеми у правозастосовній діяльності. Доведено, що кількість реальних вироків є мізерною порівняно з фактичними масштабами руйнування пам'яток.

У висновках статті акцентовано на необхідності системного реформування галузі: від завершення формування Державного реєстру нерухомих пам'яток до запровадження жорсткого контролю за ринком металодетекторів та інтернет-аукціонами. Автори резюмують, що ефективний захист археологічної спадщини можливий лише за умови посилення кримінальної відповідальності, налагодження дієвої взаємодії між науковцями-археологами та правоохоронними органами, а також подолання інертності у сфері обліку культурних цінностей.

Ключові слова: археологічна спадщина, судова практика, культурна спадщина, «чорні копачі», «аграрії», «шукачі металу», охорона пам'яток, кургани, кримінальна відповідальність.

DAMAGE TO ARCHAEOLOGICAL HERITAGE SITES IN UKRAINE: HISTORICAL RETROSPECTIVE AND PRESENT

The article presents a comprehensive scientific study of the state of legal protection of the archaeological heritage of Ukraine in historical retrospect and at the current stage, particularly in the context of the challenges posed by the full-scale armed aggression of the Russian Federation. The relevance of the topic is driven by the critical condition of preserving Ukraine's non-renewable archaeological resources. Despite significant historical experience in the formation of archaeological science, the modern system of protecting these sites demonstrates serious gaps.

The main body of the work provides a detailed retrospective review of the development of archaeological science in Ukraine, starting from the initiatives of Petro Mohyla and the first systematic excavations of ancient cities in the Black Sea region during the 18th and 19th centuries. The author analyzes quantitative indicators of archaeological heritage, noting that nearly half of Ukraine's immovable cultural heritage sites are archaeological monuments, a significant portion of which remain unstudied or hold the status of newly discovered objects.

Based on the analysis of materials from the Unified State Register of Court Decisions, the author examines offenders through typological categories: «black diggers», «agrarians», and «metal hunters». Through the examination of specific

court verdicts (notably in Kirovohrad, Cherkasy regions, and the Autonomous Republic of Crimea), serious systemic problems in law enforcement activities are identified. It is proven that the number of actual convictions is negligible compared to the factual scale of site destruction.

The conclusions of the article emphasize the necessity for systemic reform of the sector: from completing the formation of the State Register of Immovable Monuments to implementing strict control over the metal detector market and online auctions. The author concludes that the effective protection of archaeological heritage is only possible through increased criminal liability, the establishment of effective cooperation between archaeological scientists and law enforcement agencies, and overcoming inertia in the field of cultural property accounting.

Keywords: *archaeological heritage, judicial practice, cultural heritage, «black diggers», «agrarians», «metal hunters», protection of monuments, kurgans (burial mounds), criminal liability.*

Постановка проблеми. Із набуттям Україною незалежності перед правоохоронною системою гостро постало завдання розроблення ефективних механізмів охорони та збереження археологічної спадщини. Упродовж 1990-х рр., в умовах відсутності оновленої нормативно-правової бази, яка б комплексно регулювала зазначену сферу, спостерігалася певна інертність у протидії злочинам цієї категорії. Ситуація щодо збереження археологічних об'єктів суттєво загострилася, проте з початком 2000-х рр., унаслідок прийняття базових законів у сфері охорони культурної спадщини, розпочався процес стабілізації та вдосконалення правозастосовної практики.

Початок повномасштабної агресії РФ проти України спричинив критичну дестабілізацію в цій царині. Значні території, де зосереджені унікальні об'єкти археології, опинилися в зоні ведення бойових дій або ж під тимчасовою окупацією, що створило умови для активізації протиправної діяльності з боку окремих категорій громадян. У зв'язку з цим, вивчення та системний аналіз судової практики щодо пошкодження, знищення або пограбування археологічних пам'яток є актуальним науковим завданням, що має ключове

значення для формування стратегії збереження національного надбання в умовах воєнного стану.

Аналіз останніх наукових публікацій. Через низку об'єктивних причин обрана тема не має власної історіографії [1]. Відтак наша наукова розвідка базується на широкому залученні судових справ ы конкретних вироків, що вступили у законну силу.

Метою статті є комплексне вивчення та аналіз судової практики щодо пошкодження археологічних пам'яток на території України. Дослідження спрямоване на виявлення причин, що призводять до цієї злочинної практики, вивчення статистики злочинів та прикладів притягнення до кримінальної відповідальності, а також вироблення практичних рекомендацій для протидії розграбуванню археологічної спадщини та підвищення ефективності її правового захисту.

Виклад основного матеріалу. Щороку обсяг археологічного матеріалу в світі та в Україні збільшується вдвічі завдяки новітнім технологіям та новітнім можливостям дослідження історичних пластів.

Об'єкти археологічної спадщини України, що мають статус пам'яток, складають вагому частку від їх загальної кількості (наразі понад 65,5 тисяч з близько 140 тисяч) нерухомої спадщини України. Також нараховується понад 16800 об'єктів археології, що формально не є пам'ятками, але мають статус щойно виявлених. Станом на сьогодні майже півтори тисячі міст і селищ та понад 8 тисяч сіл України мають цінні об'єкти культурно-історичної спадщини. Тільки на державному обліку перебуває понад 140 тисяч пам'яток, із них майже 49,8% – пам'ятки археології [2]. Україна належить до країн з найбільшою кількістю археологічної спадщини у Європі, яку доведеться дослідити в майбутньому. А впровадження сучасних методів досліджень у перспективі дозволить суттєво розширити реєстр вже виявлених об'єктів.

Історія археології та охорона археологічних пам'яток має давнє коріння на території України. Ще в 1630-х рр. за ініціативи митрополита Київського Петра Могили були проведені розкопки на місці Десятинної церкви, а вже наприкінці XVIII – на початку XIX ст., коли на півдні України розгорнулися розкопки скіфських царських курганів і античних міст Причорномор'я, почалося систематичне вивчення археологічних пам'яток.

Почали створюватись музеї у багатьох містах на базі виявлених археологічних артефактів. Була виявлена невідома раніше трипільська культура (V–III тис. до н. е.), полі поховань (II ст. до н. е. – V ст. н. е.) та ін. Вагомий вклад в археологію зробили, Б. Фармаковський, В. Хвойка, І. Забелін, Д. Самоквасов та ін.

Із 1919 р. вперше археологічні дослідження проводяться за ініціативою та за державної підтримки, створюється Комісія з укладання археологічної карти України, уповноважена досліджувати пам'ятки старовини та охороняти їх. Були проведені масштабні розкопки палеолітичних стоянок Межиріч на Черкащині, Добраничівки на Київщині, Королевого на Закарпатті, що дало можливість з'ясувати час появи на нашій території перших людей, відтворити найдавніші житла, відстежити розвиток первісних знарядь праці, зробити певні висновки у сфері світоглядних уявлень найдавніших людей.

Значне місце серед пам'яток неолітичної доби належить трипільській культурі. Увага також приділялася вивченню пам'яток бронзового віку лісостепової і степової зони України. Дослідження пам'яток доби раннього залізного віку позначене відкриттям багатих скіфських курганів (Мелітопольський курган, Бердянський, Огуз, Товста Могила, Гайманова Могила, Братолюбівський), розкопками городищ скіфського часу, у т. ч. найбільшого в Україні Більського городища площею понад 2 тис. га.

Традиційними вже стали розкопки античних пам'яток Північного Причорномор'я. Античні міста Ольвія та її округа, Тіра, Херсонес Таврійський, Пантікапей, залишки інших грецьких і римських поселень. Матеріали цих розкопок дали змогу висвітлити чимало важливих проблем, зокрема особливості грецької колонізації, характер взаємодії місцевого і прийшлого населення, історію містобудування тощо.

Об'єктами постійної уваги є, були та залишаються пам'ятки часів Давньої Русі. Тривали розкопки міст Києва, Чернігова, Переяслава, Галича, Новгород-Сіверського, Білгороду, Василіва, Звенигородки та сільських поселень, некрополів тощо. Археологічні матеріали значно доповнили писемні джерела, допомогли повніше висвітлити проблеми походження й становлення Давньоруської держави, виникнення й розвитку міст, формування руської етнокультурної спільноти. Особливо важливі здобутки отримано багаторічними розкопками Києва.

Систематичні розкопки дали сотні тисяч артефактів, котрі заповнили фонди Інституту археології, склали зібрання багатьох музеїв України.

Сучасний етап розвитку археологічної науки в Україні є логічним продовженням традицій радянського періоду, проте він супроводжується новими викликами: обмеженим державним фінансуванням, активізацією нелегальних розкопок та, водночас, впровадженням новітніх технологій, що раніше були недоступними для дослідників.

Через недосконалість законодавства і тривалість військових дій за останні 2 роки суттєво збільшилась кількість знищеної археологічної спадщини. За інформацією Міністерства культури та інформаційної політики, станом на середину 2023 р. внаслідок військових дій пошкоджено, зокрема:

- 211 архітектурних пам'яток;
- 186 об'єктів архітектури й містобудування;

- 179 історичних пам'яток;
- 18 об'єктів історії монументального мистецтва;
- 17 об'єктів містобудування і монументального мистецтва;
- 16 пам'яток археології.

Із них повністю зруйновано щонайменше 24 об'єкти, частково пошкоджено 523, а ступінь пошкодження ще 115 пам'яток потребує уточнення.

Наразі відомо про пошкодження або руйнування 84 пам'яток національного значення, 514 пам'яток місцевого значення, а також 66 щойно виявлених об'єктів культурної спадщини [3].

Крім того, ще до початку збройної агресії українська археологічна спадщина зазнавала невідновних втрат унаслідок діяльності «чорних копачів». Ведення точного статистичного обліку таких злочинів ускладнюється цілою низкою факторів, зокрема масштабністю археологічної спадщини та прогалинами у вітчизняній нормативно-правовій базі, що робить повний облік втрат практично неможливим. За інформацією Всеукраїнської громадської організації «Спілка археологів України», на території нашої країни вже на глибині до пів метра майже не залишилося металевих археологічних артефактів. Для значної кількості пам'яток це є глибина культурного шару, тобто металеві знахідки, які є головним джерелом інформації, там вибрані повністю. Така ситуація склалася внаслідок моди на металодетектори та безконтрольний їх продаж і доступність. Ця проблема має величезні масштаби. Розкопують навіть бульдозерами пам'ятки усіх епох, усіх археологічних культур і різновидів – кургани, поховання, городища тощо [4, с. 2–3].

У березні 2004 р. Верховною Радою України було ухвалено Закон України «Про охорону археологічної спадщини». Цей Закон регулює відносини, пов'язані з охороною археологічної спадщини України – невід'ємної частини культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела

знань про історичне минуле нашої країни. Закон також визначає права та обов'язки дослідників-археологів, державних і наукових установ, міжнародне співробітництво щодо археологічної спадщини, подає науково обґрунтовану термінологію багатьох понять, таких як «археологічні розкопки», «розвідка», «дослідження», «наукова експертиза», «пам'ятки археології» тощо [5].

Захист об'єктів культурної спадщини є важливим елементом державної політики. Він потребує комплексного підходу, включаючи законодавчі ініціативи та фінансування з боку держави, просвітництво та соціальний розголос, міжнародну співпрацю. Держава має забезпечувати збереження культурного надбання для нинішніх і майбутніх поколінь. Державний захист об'єктів культурної спадщини включає в себе збереження пам'яток історії, архітектури, мистецтва, археології, природних і матеріальних цінностей, запобігання руйнуванню чи пошкодженню об'єктів, відновлення та реставрацію історичних пам'яток, популяризацію та інтеграцію культурної спадщини в сучасне життя. Захист об'єктів археологічної спадщини регулюється наступним законодавством: Конституція України [6], яка гарантує захист культурної спадщини, Закон України «Про охорону культурної спадщини» [7], яким визначає статус, обов'язки та механізми захисту об'єктів культурної спадщини. Крім того, Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини (1972), де Україна як підписант зобов'язується захищати пам'ятки світового значення [8]. Безпосередньо охорону археологічної спадщини України регулює Закон України «Про охорону археологічної спадщини» [5] та низка підзаконних актів. У статті 1 цього Закону подається визначення того, що належить до археологічної спадщини – «...культурні цінності, що походять з об'єктів археологічної спадщини, включно з незареєстрованими та невиявленими» [5]. Під об'єктами археологічної спадщини законодавство сприймає будь-які археологічні об'єкти,

включно з незареєстрованими та невиявленими. Вся сукупність нерухомих археологічних об'єктів на території України та пов'язаних з ними рухомих предметів утворюють археологічну спадщину України. На пам'ятки археології також поширюється чинність Закону України «Про охорону культурної спадщини», згідно з яким археологічними об'єктами культурної спадщини називають рештки життєдіяльності людини: городища, кургани, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, іригаційних споруд, шляхів, могильники, культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, мегаліти, печери, нескельні зображення, ділянки історичного культурного шару, поля давніх битв, а також пов'язані з ними рухомі предмети, що містяться під земною поверхнею та під водою і є невідтворюваним джерелом інформації про зародження й розвиток цивілізації. Пограбування археологічних пам'яток та вилучення з них предметів, що у такий спосіб позбуваються контексту, а тому і можливості розуміння їх соціально-культурної функції, суперечить цілям археології як науки, що вивчає діяльність людства на основі матеріальних залишків давніх культур. У дослідницькій роботі археолога саме контекст знахідки, тобто ретельно визначене в горизонтальній та вертикальній площині місце знаходження, мінеральний склад шарів землі, що її оточує, співіснуючі предмети та органічні залишки, відіграють ключове значення [9].

Насправді є цікавим питання результативності сучасного законодавства та його ефективність, здатність держави захистити об'єкти культурної спадщини, зокрема пам'яток археології. Вважаємо, що репрезентативним показником роботи судової системи є судова статистика. Кількість винесених вироків та суворість призначених покарань дозволяють оцінити ефективність діяльності як правоохоронних органів (виконавча влада), так і безпосередньо органів правосуддя. Для отримання інформації ми звернемося до Єдиного державного реєстру судових рішень (ЄДРСР), що становить автоматизовану

систему збирання, зберігання, захисту, обліку, пошуку та надання електронних копій судових рішень. До реєстру вносяться усі рішення судів України у цивільних, адміністративних, господарських справах, справах про адміністративні правопорушення та кримінальних провадженнях. Відповідальність за знищення або пошкодження об'єктів культурної, археологічної спадщини передбачено статтею 298 Кримінального кодексу України, а саме: незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Під дію цієї статті потрапляють усі розглянуті нами судові випадки.

У ЄДРСР міститься всього близько двох десятків вироків (!) про притягнення до відповідальності за даною статтею у період з 2007 по 2022 рр. На нашу думку, це дуже незначна цифра, що навряд чи відповідає реальному стану речей.

Умовно всі судові вирoki розподілимо на три групи, які мають свої сленгово-специфічні назви, прийняті у суспільстві:

- «Чорні копачі» – ті, хто цілеспрямовано проводить пограбування археологічних пам'яток з метою розкрадання матеріальних цінностей для подальшого їх продажу або особистого колекціонування.

- «Аграрії» – руйнування пам'яток проводиться «несвідомо», прямого корисного умислу у їхніх діях немає. Руйнування здійснюється під час сільськогосподарських робіт.

- «Шукачі металу» – свідоме руйнування історичної спадщини, але без історичного інтересу. Переважно злочинці, які належать до цієї групи, орієнтовані на історичні пам'ятки недавнього минулого (XIX–XX ст.), хоча шкода, заподіяна їхньою діяльністю, є не меншою для минулого України.

Остання група представляє найменший інтерес, оскільки це злочини, переважно пов'язані зі статтею 185 Кримінального кодексу України (крадіжка).

Група справ щодо так званих «чорних копачів» представлена вироками за знищення і пошкодження саме об'єктів археологічної спадщини. Здійснений нами аналіз судових рішень зафіксував, що реєстр судових рішень містить всього три рішення щодо притягнення до кримінальної відповідальності в цій категорії. Перше рішення, найдавніше у часових межах, датоване 2007 р. [10], та «найсвіжіше» – 2021 р. [11]. Так, вироком від 18.03.2021 № 397/852/20 Олександрівського районного суду встановлено, що наприкінці січня 2020 р. (точної дати та часу досудовим слідством не встановлено) ОСОБА у всесвітній мережні Інтернет дізналася, що на території с. Родниківка Олександрівського району Кіровоградської області у минулі часи знаходилася турецька фортеця, де могли зберегтися коштовні речі. У звинуваченого виник злочинний намір, націлений на пошук указаних речей. З цією метою обвинувачений прийшов на місце розташування колишньої фортеці (яка знаходилась на земельних ділянках, кадастровий номер яких 3520586000:02:000:0095 та 3520586000:02:000:1069 на території Родниківської сільської ради Олександрівського району Кіровоградської області, де залишився курган) та шляхом зняття шарів ґрунту за допомогою лопати викопав яму в кургані № 7, який є об'єктом археологічної спадщини державної власності, у результаті чого здійснив розкоп П-подібної форми розміром 4,2 x 2,2 0,6 0,8 м, чим своїми умисними протиправними діями скоїв незаконне проведення розкопок на об'єкті археологічної спадщини [11, арк. 4–5]. Суд визнав винним у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 298 КК України та призначив йому покарання у вигляді штрафу в розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить 1700 (тисячу сімсот) грн., без позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю [11, арк. 5].

Інший випадок було зафіксовано у АР Крим у 2013 р. [12]. У Сімферопольському районі троє осіб здійснили спробу пограбування братських могил жертв війни. Пограбованими виявилися рештки понад 13000 осіб єврейської національності. Вироком суду встановлено, що з метою незаконного збагачення шляхом пошуку та подальшого збуту матеріальних цінностей, що походять з об'єктів археологічної та історико-культурної спадщини, обвинувачений розробив план здійснення цієї протиправної діяльності, після чого, вивчивши різні джерела інформації, зібрав необхідну йому інформацію про пам'ятку історико-культурного значення: братську могилу жертв фашистського терору (протитанковий рів – місце масових страт) 1941–1942 рр., розташовану на території Трудовської сільської ради Сімферопольського району АР Крим, на 10 км шосе «Сімферополь-Феодосія», встановивши при цьому точне розташування та межі рову, характер ґрунту і покриття поховання, навколишнє оточення, в якому потрібно було діяти.

Крім того, він встановив, що в даному рову у грудні 1941 р. фашистами були розстріляні приблизно 13000 євреїв та кримчаків, зібраних фашистами до рову під приводом переселення в інший населений пункт, і що жертви при цьому не обшукувались, тобто в похованні є велика кількість матеріальних цінностей: старовинних золотих монет і ювелірних виробів, дорогоцінних каменів, антикварних предметів, які люди брали з собою, щоб облаштувати свій побут у місці переселення. З метою пошуку предметів, що знаходяться в могилі та на останках померлих, засуджені вчинили наругу над останками померлих, розкидавши частини їхніх тіл по поверхні поховання, при цьому незаконно заволоділи зубними коронками з металу жовтого кольору, сережками, кишеньковим годинником з металу жовтого кольору, монетами з металу жовтого кольору часів Царської Росії номіналом 5 і 10 рублів, у тому числі монетою номіналом 10 рублів Росії, 1899 року випуску, монетою з металу

жовтого кольору номіналом 5 рублів Росії, 1900 року випуску, монетою номіналом 15 копійок СРСР, 1934 року випуску, та іншими предметами, що становлять матеріальну цінність та знаходились у похованні.

Протиправна діяльність тривала в період з кінця 2010 до весни 2012 рр. Суд призначив покарання у вигляді позбавлення волі від 3 до 6 років відповідно з конфіскацією майна, або без такої [12, арк. 19–10]. Цей вирок є прикладом чи не найсуворішого покарання за даний злочин, враховуючи, що він був поєднаний з наругою над могилами (ст. 297 КК України).

Черговий випадок, зафіксований правоохоронними органами, стався у Кіровоградській області [13]. Вироком від 7 червня 2010 р. Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області визнано винним особу в тому, що в серпні 2009 р. підсудний з метою пошуку рухомих предметів, що походять з об'єктів археологічної спадщини, почав розкопувати курган № 4, висотою 3 метри (охоронний номер 1871), який, згідно із Законом України «Про охорону культурної спадщини», є археологічним об'єктом-курганом і відноситься до пам'яток археології, розташований на території СТОВ «Чапаєва» біля с. Рівне Новоукраїнського району. Протягом чотирьох днів підсудний на вершині земляного насипу кургану проник у двох місцях на глибину до трьох метрів та почав копати тунель між заглибленнями, тобто пошкодив курган. Суд призначив покарання – 2 роки позбавлення волі. За ст. 75 КК України звільнили засудженого від відбування покарання з випробуванням, встановивши іспитовий строк – один рік [13, арк. 5].

Як ми згадували вище, до категорії «аграрії» потрібно відносити випадки «несвідомого» руйнування археологічних пам'яток. Ці руйнування здійснюються не з метою їх пограбування, а задля освоєння нових сільськогосподарських угідь. Саме тому представлені в цій категорії вирoki є досить обмеженими, покарання призначені за них були м'якими, в основному

суди обмежувалися штрафами, а в деяких випадках суд визнавав обвинувачених невинуватими. Так, 27 грудня 2022 р. Черкаський районний суд розглянув справу за обвинуваченням особи (фермера) в тому, що вона в межах орендованої земельної ділянки здійснила знищення 15 курганів з охоронними зонами, що були пам'ятками археології місцевого значення «Лесеві могили», які відносять до поховання споруд епохи бронзи раннього залізного віку, шляхом розорювання та посіву сільськогосподарських рослин виду овес, що призвело до неможливості їх відновлення та втрати культурної спадщини місцевого значення, спричинивши державі Україна, відповідно до висновку експерта, збитки на суму 171141975 грн [14, арк. 4]. Суд визнав невинуватим фермера у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 298 КК України і виправдав його у зв'язку з недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні даного кримінального правопорушення.

Слідство не змогло довести причетність фермера до розорювання вищезазначених пам'яток, оскільки у 1996 р. було прийнято розпорядження Черкаської ОДА, згідно якого вказані кургани «Лесеві могили» віднесено до об'єктів культурної спадщини. Конкретні об'єкти та обов'язки передбачались в охоронному договорі. Жодного конкретного опису курганів не було, акту приймання-передачі курганів не було, інвентаризації курганів з 1996 р. (тобто з моменту віднесення курганів до об'єктів культурної спадщини) не проводилось. Тобто саме бездіяльність місцевого самоврядування та відсутність контролю за об'єктами культурної спадщини призвели до втрати пам'яток.

Ця історія має продовження, адже в 2023 р. Черкаський окружний адміністративний суд за позовом керівника Черкаської окружної прокуратури в інтересах держави в особі Управління культури та охорони культурної спадщини Черкаської обласної державної адміністрації розглянув

адміністративний позов і визнав протиправною бездіяльність Червонослобідської сільської ради щодо незабезпечення проведення робіт з організації і встановлення меж територій пам'ятки археології «Лесеві могили» 15 курганів, площами 0,09 га, 0,04 га, 0,09 га, 0,09 га, 0,04 га, 0,09 га, 0,04 га, 0,09 га, 0,04 га, 0,16 га, 0,09 га, 0,25 га, 0,09 га, 0,09 га, 0,09 га, 0,016 га, які перебувають на державному обліку як пам'ятки археології місцевого значення, відповідно до розпорядження голови Черкаської обласної державної адміністрації № 129 від 12.03.1996, державний реєстраційний номер пам'ятки – 4216, закріплення їх в натурі (на місцевості) та встановлення інформаційно-охоронних знаків встановленого зразка, та зобов'язав Червонослобідську сільську раду вчинити дії щодо організації і встановлення меж території пам'ятки археології «Лесеві могили» 15 курганів, площами 0,09 га, 0,04 га, 0,09 га, 0,09 га, 0,04 га, 0,09 га, 0,04 га, 0,09 га, 0,04 га, 0,16 га, 0,09 га, 0,25 га, 0,09 га, 0,09 га, 0,09 га, 0,016 га, які перебувають на державному обліку як пам'ятки археології місцевого значення [15, арк. 5].

Ще два рішення з категорії «аграрії», де обвинуваченими є наймані працівники, а саме – трактористи [16–17]. Роботодавці в цих рішеннях не несуть жодної відповідальності за дії працівників, а прокурори не звертаються з цивільними позовами про відшкодування шкоди, завданої археологічній спадщині. 06.07.2022 р. Світловодський міськрайонний суд визнав винуватою особу у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 298 КК України, встановивши, що: вона, виконуючи обов'язки тракториста, розуміючи наявність на земельних ділянках об'єкту культурної спадщини, маючи намір швидкого проведення робіт, умисно, використовуючи сільськогосподарську техніку, провела передпосівну підготовку ґрунту без врахування межі об'єкту культурної спадщини, в результаті чого умисно незаконно був розораний по всій поверхні курган № 39 курганної групи № III,

який відповідно до рішення Кіровоградського обласного виконкому від 17.09.69 р. № 404 «Про взяття на державний облік нововиявлених пам'яток археології та затвердження охоронних зон навколо них», є пам'яткою археології місцевого значення Олександрійського району. При цьому західна пола кургану площею 0,0169 га, відповідно до Публічної кадастрової карти, не належить до вищезазначених земельних ділянок приватної власності та не є у сільськогосподарському використанні. У результаті умисних дій повністю пошкоджено верхню частину кургану № 39 курганної групи № III, тобто заподіяно таких пошкоджень, за яких курган не втратив своїх основних властивостей, лише знизивши історичну, культурну чи наукову цінність, що вимагало певної реставрації. Суд призначив покарання у вигляді обмеження волі на строк 1 рік без позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. На підставі ст. 75 КК України обвинуваченого звільнили від відбування покарання з випробуванням на 1 рік [16, арк. 4].

Згідно з вироком від 01.10.2021 р. Голованівського районного суду: «У період часу з 01 квітня по 15 квітня 2021 року особа, працюючи трактористом у ТОВ АПК «Розкішна», під час виконання сільськогосподарських робіт на тракторі «Білорус 1221» на полях, які перебувають в оренді ТОВ АПК «Розкішна» та розташовані на території колишньої Красногірської сільської ради Голованівського району Кіровоградської області, за межами села Красногірка, на відстані 2 км на північний схід від с. Красногірка Голованівського району Кіровоградської області в напрямку с. Розношенське Голованівського району Кіровоградської області, маючи намір на незаконне руйнування курганів № 8, 9 та 11 курганної групи № II, які, відповідно до рішення Кіровоградського обласного виконкому від 14.07.88 р. № 227 «Про взяття на державний облік нововиявлених пам'яток археології та затвердження охоронних зон навколо них», є пам'ятками

археології місцевого значення Голованівського району, використовуючи сільськогосподарську техніку, провів передпосівну підготовку ґрунту під посів сільськогосподарських культур соняшника та ярої пшениці» [12, арк. 3]. Суд визнав винуватим особу у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 298 КК України, та призначив покарання, узгоджене прокурором та підозрюваним, за участю його захисника, в угоді про визнання винуватості від 27.09.2021 р. у вигляді штрафу в розмірі дві тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян – 34000 грн. (тридцять чотири тисячі) гривень, без позбавлення права обіймати посаду тракториста-машиніста сільськогосподарського виробництва чи зайняття діяльністю, пов'язаною з обробітком сільськогосподарських земель у сфері сільськогосподарського виробництва [17, арк. 5].

Розглянемо ще один вирок, де суд призначив покарання у вигляді штрафу в розмірі 600 (шістсот) гривень. Обвинувачений 5 вересня 2009 р. за допомогою екскаватора незаконно відібрав значну частину землі з пам'ятки археології «Городище», що розташована в с. Волока Глибоцького району Чернівецької області та розрівняв її, тим самим знищивши частину східного валу безпосередньо під самим охоронним знаком, що спричинило руйнування оборонного валу з ровом та прилягаючих до валу решток споруд пам'ятки археології «Городище» ранньозалізного часу та доби середньовіччя (I тис. до н. е.), яка належить до історико-культурної спадщини України, взятої під охорону відповідно до рішення облвиконкому № 432 від 24.10.1969 р. та внесеної до державного обліку як пам'ятка археології місцевого значення. Глибоцьким районним судом 8 червня 2010 р. особу визнано винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 298 КК України та призначено покарання у вигляді штрафу в розмірі 600 (шістсот) гривень [18, арк. 3].

Висновки. Підсумовуючи, наголосимо, що попри певні зусилля держави, реальна ситуація у сфері захисту археологічної спадщини України залишається критичною. Незаконні розкопки завдають непоправної шкоди: артефакти, вилучені з археологічного контексту, втрачають свою наукову інформативність, а культурні пласти пам'яток зазнають остаточного руйнування. Основними проблемами у цій сфері є недостатня реакція правоохоронної системи, відсутність контролю за будівництвом у зонах археологічних пам'яток, варварське ведення сільського господарства з точки зору охорони археологічної спадщини, нелегальні розкопки та торгівля артефактами.

Зокрема, однією з ключових проблем є відсутність комплексної стратегії охорони спадщини. Це проявляється у незавершеності формування єдиного державного реєстру об'єктів археології, що унеможливорює їхній належний облік та ефективну охорону. Значна кількість пам'яток досі не внесена до офіційних переліків або немає належної наукової документації та описів межових територій, як це продемонстровано на прикладі об'єкта «Лесеві могили». Відсутність системної взаємодії між науковцями, правоохоронцями та органами влади нівелює зусилля щодо охорони археологічної спадщини.

Величезна проблема та стимул до руйнування пам'ятників археології – це можливість легалізувати й монетизувати незаконні розкопки шляхом продажу артефактів. Чорний ринок археологічних знахідок процвітає, а держава не вживає ефективних заходів для його ліквідації. Археологічні артефакти часто з'являються на інтернет-аукціонах (eBay, OLX), а покарання за їхню контрабанду є мізерним. Для вирішення цих проблем потрібні суворіші покарання, збільшення фінансування археологічних досліджень та запровадження ефективних механізмів охорони пам'яток.

Список використаних джерел та літератури

1. Антошкіна В. К., Мурзін В. Ю., Таран В. О. Охорона культурно-історичної спадщини у світлі сучасного законодавства України: монографія. Донецьк : Юго-Восток, 2011. 120 с.
2. Збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей: аналіз, проблеми та пропозиції щодо їх врегулювання: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/documents/sluhannja/75059.html>.
3. МКІП: Через російську агресію в Україні постраждали 872 пам'ятки культурної спадщини. *Міністерство культури та інформаційної політики України*. 2023. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-cherez-rosiisku-ahresiiu-v-ukraini-postrazhdaly-872-pamiatky-kulturnoi-spadshchyny>.
4. Стан збереження археологічної спадщини та інших культурних цінностей в Україні: доповідь Комітету з питань гуманітарної та інформаційної політики ВРУ. URL: <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34270.pdf>.
5. Про охорону археологічної спадщини: Закон України від 18.03.2004 № 1626-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15>.
6. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
7. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
8. Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини: ЮНЕСКО від 16.11.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089.
9. Польські археологи обурені відкриттям виставки Платар. *Музейний простір*. URL: <http://prostir.museum.ua/post/37720>.
10. Вирок Голопристанського районного суду Херсонської області від 10.05.2007 у справі № 1-170/2007. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
11. Вирок Олександрівського районного суду Кіровоградської області від 18.03.2021 у справі № 397/852/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
12. Вирок Сімферопольського районного суду АР Крим від 28.01.2013 у справі № 118/6680/12. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
13. Вирок Новоукраїнського районного суду Кіровоградської області від 07.06.2010 у справі № 1-107/2010. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
14. Вирок Черкаського районного суду Черкаської області від 27.12.2022 у справі № 707/629/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.
15. Вирок Черкаського окружного адміністративного суду від 13.03.2023 у справі № 580/339/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.

16. Вирок Світловодського міськрайонного суду Кіровоградської області від 06.07.2022 у справі № 401/1309/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.

17. Вирок Голованівського районного суду Кіровоградської області від 01.10.2021 у справі № 386/945/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.

18. Вирок Глибоцького районного суду Чернівецької області від 08.06.2010 у справі № 1-79/10. *Єдиний державний реєстр судових рішень*.

References

1. Antoshkina, V. K., Murzin, V. Yu., & Taran, V. O. (2011). Okhrona kulturno-istorychnoi spadshchyny u svitli suchasnoho zakonodavstva Ukrainy [Protection of cultural and historical heritage in the light of modern legislation of Ukraine]: monohrafiia. Donetsk: Yuhovostok [In Ukrainian].

2. Zberezhennia arkheolohichnoi spadshchyny ta inshykh kulturnykh tsinnosti: analiz, problemy ta propozyitsii shchodo yikh vrehuliuvannia [Preservation of archaeological heritage and other cultural values: analysis, problems and proposals for their settlement]: materialy slukhan u Komiteti Verkhovnoi Rady Ukrainy. <https://kompkd.rada.gov.ua/documents/sluhannja/75059.html> [In Ukrainian].

3. Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. (2023). MKIP: Cherez rosiisku ahresiiu v Ukraini postrazhdaly 872 pamiatky kulturnoi spadshchyny [MCIP: Due to Russian aggression, 872 cultural heritage sites were damaged in Ukraine]. <https://www.kmu.gov.ua/news/mkip-cherez-rosiisku-ahresiiu-v-ukraini-postrazhdaly-872-pamiatky-kulturnoi-spadshchyny> [In Ukrainian].

4. Committee on Humanitarian and Information Policy of the VRU. (n.d.). Stan zberezhennia arkheolohichnoi spadshchyny ta inshykh kulturnykh tsinnosti v Ukraini [The state of preservation of archaeological heritage and other cultural values in Ukraine]. <https://kompkd.rada.gov.ua/uploads/documents/34270.pdf> [In Ukrainian].

5. Pro okhronu arkheolohichnoi spadshchyny [On the Protection of Archaeological Heritage]: Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 № 1626-IV. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15> [In Ukrainian].

6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 № 254к/96-ВР. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [In Ukrainian].

7. Pro okhronu kulturnoi spadshchyny [On the Protection of Cultural Heritage]: Zakon Ukrainy vid 08.06.2000 № 1805-III. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> [In Ukrainian].

8. Konventsiiia pro okhronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny [Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage]: UNESCO vid 16.11.1972. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089 [In Ukrainian].

9. Polski arkheolohy obureni vidkryttiam vystavky Platar [Polish archaeologists are outraged by the opening of the Platar exhibition]. *Muzeinyi prostir*. <http://prostir.museum.ua/post/37720> [In Ukrainian].

10. Vyrok Holoprystanskoho raionnoho sudu Khersonskoi oblasti vid 10.05.2007 u spravi № 1-170/2007 [Verdict of the Holoprystan District Court of Kherson Region dated 10.05.2007 in case No. 1-170/2007]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

11. Vyrok Oleksandrivskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 18.03.2021 u spravi № 397/852/20 [Verdict of the Oleksandrivskyi District Court of Kirovohrad Region dated March 18, 2021 in case No. 397/852/20]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

12. Vyrok Simferopolskoho raionnoho sudu AR Krym vid 28.01.2013 u spravi № 118/6680/12 [Verdict of the Simferopol District Court of the Autonomous Republic of Crimea dated 28.01.2013 in case No. 118/6680/12]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

13. Vyrok Novoukrainskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 07.06.2010 u spravi № 1-107/2010 [Verdict of the Novoukrainskyi District Court of Kirovohrad Region dated 07.06.2010 in case No. 1-107/2010]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

14. Vyrok Cherkaskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 27.12.2022 u spravi № 707/629/20 [Verdict of the Cherkasy District Court of Cherkasy Region dated 12/27/2022 in case No. 707/629/20]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

15. Vyrok Cherkaskoho okruzhnoho administratyvnoho sudu vid 2023 roku u spravi № 580/339/23 [Verdict of the Cherkasy District Administrative Court of 2023 in case No. 580/339/23]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

16. Vyrok Svitlovodskoho miskraionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 06.07.2022 u spravi № 401/1309/22 [Verdict of the Svitlovodsk City District Court of Kirovohrad Region dated 07/06/2022 in case No. 401/1309/22]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

17. Vyrok Holovanivskoho raionnoho sudu Kirovohradskoi oblasti vid 01.10.2021 u spravi № 386/945/21 [Verdict of the Holovanivskyi District Court of Kirovohrad Region dated 01.10.2021 in case No. 386/945/21]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

18. Vyrok Hlybotskoho raionnoho sudu Chernivetskoï oblasti vid 08.06.2010 u spravi № 1-79/10 [Verdict of the Hlybotskyi District Court of Chernivtsi Region dated 08.06.2010 in case No. 1-79/10]. In: *Unified state register of court decisions* [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції: 19.02.2026 р.

Стаття прийнята до друку: 26.02.2026 р.

Стаття оприлюднена: 20.03.2026 р.